

הרב נחום סטפנסקי

היסח הדעת בתפילין

(יישוב לקושיית השאגת אריה על רבינו יונה והרא"ש)

הגמרא במסכת שבת דף י"ב ע"א מביאה את דברי רבה בר רב הונא האומר: "חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ושעה קל וחומר מציץ. מה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת, אמרה תורה 'והיה על מצחו תמיד' שלא יסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה".

מדבריו של רבה בר רב הונא אנו לומדים שמצות תפילין היא מצוה מיוחדת שאסור להסיח את הדעת ממנה.

מהי המשמעות של האיסור להסיח את הדעת מן התפילין?

בדברי רבותינו הראשונים מצאנו מחלוקת גדולה מהי המשמעות של איסור היסח הדעת בתפילין.

הברייתא במסכת סוכה דף כ"ו ע"ב אומרת:

"הנכנס לישון, ביום - רצה חולץ רצה מניח, בלילה - חולץ ואינו מניח". רש"י מבאר שם שההבדל בין היום לבין הלילה הוא בכך שביום לא רגילים לישון שינת קבע, וכאשר מונחים התפילין עליו מותר לישון בהם שינת ארעי.

שואל הרא"ש (ברכות פרק מי שמתו סי' כ"ח): מדוע מותר לישון שינת ארעי כאשר התפילין מונחים עליו, "והלא אסור להסיח דעתו מהם, ובשעה שמתנמנם נמצא שמסיח דעתו מהם"!!

הרא"ש מביא את תירוצו של רבינו יונה לשאלה זו: "ודאי היסח הדעת לא הוא אלא כשעומד בקלות ראש ובשחוק, אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו, אע"פ שעוסק במלאכתו ואומנתו ואין דעתו עליהן ממש, אין זה נקרא היסח הדעת... וכן נמי כשמתנמנם אין כאן היסח הדעת כי הוא שוכח הבלי העולם ואין כאן קלות ראש".

מדברי הרא"ש ורבינו יונה מתבאר שמשמעות האיסור להסיח את הדעת מן התפילין היא שאסור למי שמניח תפילין לעמוד בקלות ראש ובשחוק באותו הזמן.

אמנם מדברי הרמב"ן (בספר 'תורת האדם' עמ' קפ"ח) נראה שהוא למד את משמעות איסור היסח הדעת בתפילין באופן שונה מהרא"ש ורבינו יונה.

הרמב"ן כותב שאבל צריך ליישב את דעתו ולכוון את ליבו לתפילין, שלא יסיח דעתו מהן, ולכן מניח תפילין "בישוב דעתו, אבל בשעת הבכי ובשעת ההספד אינו מניח".

מדייק השאגת אריה (סי' ל"ט) מדברי הרמב"ן שהוא חולק על הרא"ש ורבינו יונה ש"הרי בשעת בכי והספד של האבל אין כאן שחוק וקלות ראש, אדרבה, באותה שעה הוא עומד בכובד ראש ובהכנעה", ואף על פי כן אסר הרמב"ן על האבל להניח תפילין בשעת בכי והספד משום איסור היסח הדעת בתפילין!

רואים אנו מדברי הרמב"ן, שלדעתו משמעות האיסור להסיח את הדעת מן התפילין, היא משמעות רחבה יותר ממה שפירשו הרא"ש ורבינו יונה, וכל היסח הדעת אסור בתפילין ולא רק שחוק וקלות ראש. זאת אומרת: לפי הרמב"ן מי שלא חושב על התפילין שמונחים עליו הרי הוא נחשב כמסיח דעתו מהם.

השאגת אריה כותב שנראה לו שלענין הלכה יש לפסוק כדעת הרמב"ן ש"כל היסח הדעת אסור בתפילין, אפילו אינו עומד בשחוק וקלות ראש".

השאגת אריה מנמק את הכרעתו כדעת הרמב"ן מכמה נימוקים:

א. רבה בר רב הונא לומד את איסור היסח הדעת בתפילין בקל וחומר מאיסור היסח הדעת מהציץ, ומשמע שהכהן הגדול מצווה שלא לשכוח כלל מהציץ שעל מצחו מגזירת הכתוב ולא משום גזירה שמא יבוא לידי קלות ראש, וממילא גם איסור היסח הדעת בתפילין אינו מחשש שמא יבוא לידי קלות ראש!

ב. השאגת אריה ממשיך להוכיח שאיסור היסח הדעת בציץ אינו משום גזירה שמא יבוא לידי קלות ראש שהרי בין כה וכה אסור לכהן גדול להיות במצב של שחוק וקלות ראש בזמן שהציץ מונח עליו. השאגת אריה מפרט: למי שסובר שהציץ מונח על הכהן הגדול רק בשעת עבודה במקדש - הרי אפילו כהן הדיוט בשעת עבודה במקדש אסור לו להיות בשחוק וקלות ראש!

ולמי שסובר שהציץ מונח על הכהן הגדול כל זמן שהוא נמצא במקדש - הרי יש ציווי מיוחד על כל מי שנמצא במקדש שאסור לו להיות בקלות ראש, שנאמר: "ומקדשי תיראו!" ואפילו לדעת תוס' בקידושין (דף ס"ו ע"א ד"ה הקם) שמותר לכהן גדול להניח את הציץ על מצחו גם כשהוא יוצא מחוץ למקדש, הרי יש איסור דאורייתא בכל מקום ובכל שעה על כל אדם מישראל להיות בקלות ראש, שנאמר (דברים פרק ח' פסוק י"א): 'השמר לך פן תשכח את ד' אלקיך לבלתי שמר מצותי ומשפטיו וחקותיו', וממילא אין טעם להזהיר את הכהן הגדול באזהרה מיוחדת שלא להסיח את דעתו מהציץ כדי שלא יבוא לידי קלות ראש, שהרי בין כה וכה הוא מוזהר שלא לבוא לידי קלות ראש!

השאגת אריה כנראה הבין שאת שני הנימוקים הראשונים שהוא אמר ניתן לדחות, מכיון שאין הכרח מדברי רבה בר רב הונא לכך שאיסור היסח הדעת בציץ אינו

משום החשש שמא יבוא לידי שחוק וקלות ראש. מלבד זאת, אין זה ברור כלל וכלל שאיסור שחוק וקלות ראש על כל אדם בכל שעה הינו איסור דאורייתא, מכיון שאף אחד ממוני המצוות (ויתכן שבספר חרדים יש רמז לכך) לא מנה כמצות לא תעשה מדאורייתא שאסור להיות בשחוק וקלות ראש, וממילא ניתן לומר שהכהן הגדול הצטוו שלא להסיח את דעתו מהציץ כדי שלא יבוא לידי קלות ראש בשעה שהוא יוצא מהמקדש, ובאותו זמן אין עליו איסור דאורייתא שלא לבוא לידי קלות ראש!

לכן מביא השאגת אריה נימוק שלישי לכך שהוא מכריע כדעת הרמב"ן שכל היסח הדעת אסור בתפילין, ולא רק היסח הדעת שיש בו משום שחוק וקלות ראש:

ג. השאגת אריה מקשה: גם אם האיסור על כל אדם להיות בשחוק וקלות ראש בכל מקום ובכל שעה הוא איסור מדרבנן, הרי בתוס' במסכת יומא (דף ח' ע"א ד"ה ומה) מבואר שאיסור היסח הדעת בתפילין הוא מדרבנן, ואם נאמר כפירוש רבינו יונה והרא"ש, מדוע היו צריכים חז"ל לאסור היסח הדעת בתפילין כאיסור מיוחד בפני עצמו, הרי הם כבר אסרו על כל אדם בכל מקום ובכל שעה שלא להיות בשחוק וקלות ראש, ואפילו כשאינו מניח תפילין, ואם כן מדוע תקנו תקנה נוספת למי שמניח תפילין שלא יבוא לידי קלות ראש, הרי תקנה זו היא תקנה מיותרת!

מחמת קושיה זאת מסיים השאגת אריה:

"אלא על כרחך שמע מינה דכל היסח הדעת אסור בתפילין דומיא דציץ ואסור להסיח דעתו ומחשבתו מהם בעודן עליו".

אמנם מסתבר שרבינו יונה והרא"ש חשבו על קושיותיו של השאגת אריה, ואף על פי כן סברו שאיסור היסח הדעת בתפילין הוא מחשש שמא יבוא בהן לידי שחוק וקלות ראש.

יתכן אולי לתרץ את קושיותיו של השאגת אריה על פי דברי ספר החינוך במצוה תקע"ז.

כתוב בספר דברים (פרק כ"ג פסוק כ"ה):

"כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך ואל כליך לא תתן".

כותב בעל ספר החינוך שמהמילים "ואל כליך לא תתן" אנו לומדים שיש איסור על השכיר "לקחת ממה שיעבוד בו יותר על אכילתו" ואם "לקח ממה שהוא עובד בו יותר על אכילתו עבר על לאו זה".

ממשיך בעל ספר החינוך ושואל:

"למה היה צריך לאו על זה, והלא בכלל גזל הוא?"

זאת אומרת: אם התורה כבר צותה ואמרה "לא תגזול", כבר כלול בזה איסור על הפועל לקחת מפירותיו של בעל הבית פירות שאינם מגיעים לו, ואם כן, מדוע יש צורך במצות לא תעשה נוספת?

ומתרץ בעל ספר החינוך:

"לפי שידמה הפועל שלא יהיה לו חטא בלקחו מגידולי הקרקע בעת הקציר או הבציר, שדרך בני אדם שלא להקפיד בדבר כל כך כמו שהם מקפידים במה שיש להם בתוך הבית, על כן היה מחסדיו ברוך הוא, להרבות עליו האזהרות במה שהכשולן מצוי, וכענין שאמרו זכרונם לברכה: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות".

מדברי בעל ספר החינוך אנו לומדים יסוד חשוב, והוא: בדבר "שהכישולן מצוי" הקב"ה הרבה והוסיף אזהרות בתורה כדי להרחיקנו מן המכשול.

על פי דבריו של בעל ספר החינוך מתורצות קושיותיו של השאגת אריה על רבינו יונה והרא"ש. מכיון ששחוק וקלות ראש הם דברים שהכישולן בהם מצוי יש צורך באזהרות נוספות בזמנים מיוחדים כדי שלא להיכשל באיסורים אלו. לכן, אם איסור שחוק וקלות ראש הוא מדאורייתא, צוותה התורה פעם נוספת על הכהן הגדול שייזהר במיוחד שלא להיכשל בשחוק וקלות ראש כאשר הציץ מונח עליו, ואם איסור שחוק וקלות ראש הוא מדרבנן, ציו חכמים ציווי נוסף על מי שמניח תפילין שייזהר שלא להיכשל בשחוק וקלות ראש כאשר התפילין מונחים עליו.